

УДК 7.071.2.+785.11(477)(09)

Сверлюк Я. В.

ВІТЧИЗНЯНЕ ДИРИГЕНТСЬКО-ОРКЕСТРОВЕ МИСТЕЦТВО В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ

У пропонованій статті розкрито історичні передумови розвитку диригентсько-оркестрового мистецтва в Україні. Важлива увага приділена музичним осередкам, традиціям, що вплинули на еволюцію як оркестрової музики так і форми та методів її удосконалення.

Ключові слова: диригент, оркестр, музичні цехи, колективне виконавство.

У більшості наукових праць з музичної педагогіки, історії та теорії музикознавства приділено значну увагу вивченню проблем оркестрового виконавства, розвитку вітчизняної музичної освіти. Проте питання становлення та розвитку вітчизняного диригентського мистецтва залишається вивченим недостатньо. Логічно цю проблему розглядати у контексті тогочасних подій та культурно-історичних традицій, що побутували в різних регіонах України.

Метою статті є розкриття культурно історичних впливів на розвиток вітчизняного диригентсько-оркестрового мистецтва, обґрунтування ролі музичних осередків та вплив європейської культури на становлення оркестрової музики.

Автори наукових досліджень (Г.Г.Макаренко, М.Малько, Н. Рахлін, В. Тольба, Л. Кияновська, Н. Матусевич, В. Рожок, М. Колесса, О. Поляков, І.Разумний, П.Шеметов, В. Гнедаш, К.Єременко) зробили ретроспективний аналіз диригентсько-оркестрового мистецтва, які є неоціненним внеском розкритті культурно-історичних передумов сучасного способу керування музичним колективом. Аналіз наукових досліджень спонукав до концептуалізації проблеми культурно-історичного розвитку, відтворення музикознавчих надбань попередніх представників естетичної думки.

Якщо на становлення диригентсько-хорового мистецтва впливали відповідні церковні традиції, то оркестрове виконавство з відповідними формами керування ним (диригування) можна пов'язати з народним музикуванням, яке вимагало певної організації навчання гри на інструментах. Народне музикування у Київській Русі мало місце ще у дохристиянські часи, функціонування якого без відповідного навчання та певної організації, безперечно, було б неможливим. Зауважимо, що на становлення народно-оркестрове музикування значний вплив мав хоровий спів. Позаяк, знайомство з музикою у більшості випадків відбувалося через спів у церковному хорі, який можна вважати самодостатнім музичним колективом, що генетично успадкував культурні традиції того часу. Хорова музика побутувала в Україні ще з Київської Русі. А вже з X століття існували відомі церковно-співацькі школи у Смоленську, Києві, Новгороді, Пскові, Чернігові, де здійснювалась підготовка керівників церковних хорових колективів [5, с.125]. Літописи називають відомих майстрів, доместиків Києво-Печерської Лаври Грека Мануїла, Феодосія Печерського та ін. Основною метою цих навчальних закладів була підготовка спеціалістів для керування церковним хором.

Хоча з прийняттям християнства, при Володимирі Великому багато музичних інструментів, що служили язичницькому культу, було знищено, однак, судячи з тогочасних літописів, існували музичні інструменти, що відносились до військового побуту. Наприклад, у 1151 році літописець зазначає, що при облозі Києва князями Георгієм Суздальським і Володимиром Галицьким як оточуючі, так і оточуванні мали в себе труби і бубни. Це свідчить про використання музичних інструментів у бойових походах [2, с. 103].

Пізніше в Суздальському літописі 1216 року згадується про битву Великого Новгорода з Володимиром і відмічається, що у новгородців було 60 труб. В Никоновському літописі

1219 року зазначається: Князь Святослав Всеволодович звелів озброїтись..., вирядити полки та вдарити в бубни, в труби та сурни [8, с. 8].

З цього можна зробити висновок, що певні музичні елементи були невід'ємною частиною у військових походах. Безперечно, про колективне виконавство рано вести мову. Проте, ці свідчення дають підстави стверджувати, що в цей час, для подання сигналу та взаємодії війська широко використовували музичні інструменти. Можемо припустити, що прообразом диригента був музикант, який відповідними жестами давав вказівку для гри.

Необхідно відзначити, що майже два століття татаро-монгольського панування далеко відкинули українські землі від європейських зразків розвитку філософії, естетики та музичного мистецтва. Цей період не залишив достовірних свідчень про духовне і культурне життя народу. Тільки у „Гра дуалі” 1406 року знаходимо зображення польської музичної школи, діючої на території України. Співають 12 підлітків під керівництвом двох наставників. Учитель тактує диригентською паличкою, а його помічник співає і рукою відбиває такт [10, с. 172]. Такий факт дає підстави стверджувати про застосування диригентом ще на початку XV століття диригентської палички, а також, як і в країнах Західної Європи, для керування музично-виконавським процесом колективу використовувалось подвійне диригування.

Подальший розвиток диригентського мистецтва в Україні пов'язаний з виникненням у другій половині XVI ст. ремісничих музикантських цехів або так званих братств, які стали осередками професійної підготовки музикантів та функціонування оркестрових колективів, а також появі значної кількості співочих шкіл, в яких разом з вивченням музичної грамоти, музично-теоретичних дисциплін вивчались основи композиторської техніки та диригування [6].

Хоча з розвитком оркестрового виконавства значно змінились і методичні підходи до керування колективом, художнього трактування музичних творів, проте в цей період ще передчасно вести мову про диригування. Адже як і в Західній Європі, воно скоріше нагадувало „охудожнене керування”.

Вперше про певні прийоми диригування згадується в „Мусикійській граматиці” Н.П.Дилецького у 2-й половині 17 ст., де ціла нота відповідала двом помахам руки, половинна нота одному, а серед перших оркестрових диригентів С.А.Детярьова, який керував кріпацьким оркестром в помісті Шереметєвих. Відомими диригентами у 18 столітті були скрипалі і композитори І.Є.Хандошкін і В.А.Пашкевич. Тобто з появи конкретних прийомів диригентської техніки можна вести мову про диригування як професійне мистецтво. Хоча на той час ще не було закладів, де б здійснювалась підготовка диригентів оркестрових колективів.

Варто зазначити, що колективне інструментальне виконавство та керування ним пройшло певний еволюційний розвиток. Беззаперечним є те, що на той час в Україні як і Західній Європі скоріше відбувалося управління (керування) творчим процесом колективу, а не диригування. Як правило, це здійснював провідний музикант-виконавець або автор твору. Його роль зводилась до навчання учасників гри на музичних інструментах, яких потім він об'єднував в оркестр для побутово-прикладного музикування.

Подальший розвиток диригентського мистецтва розвивався в процесі удосконалення оркестрового виконавства та інтеграції багатьох музикантів в Україну, котрі внесли певні традиції як оркестрової гри, так і керування колективом.

У зв'язку з тим, що з 40-х років XVIII століття осередком розвитку концертної музики є панський маєток, стає доброю традицією запрошувати відомих музикантів із-за кордону, що позитивно відбилосся на стані оркестрового музикування. Наприклад, у родини Розумовських, яка отримувала музичну капелу, роль диригента виконував відомий закордонний валторніст, удосконалювач рогового оркестру, чех за походженням Карл фон Лау та українець Андрій Рачинський. Інший італійський композитор і диригент тривалий час працював в Україні у Г.Потьомкіна Дж.Сарті [9, с. 12]. У цей час з'являються самостійні інструментальні твори для відповідної слухачької аудиторії, оркестрові переклади для супроводу пісень, популярних танців тощо.

Удосконалення керування оркестровими колективами відбувається також завдяки традиції ярмаркових виступів, що простежується з 60-х років XVIII століття. Вони були своєрідною демонстрацією їх професійного досягнення. Іншою, не менш поширеною формою, була гастрольна практика диригентів, започаткована в кінці XVIII століття, що сприяла їхньому спілкуванню та збагаченню досвіду в галузі диригентського мистецтва.

Необхідно зазначити, що на розвиток диригентського мистецтва мали позитивний вплив тогочасні культурно-історичні умови гетьмансько-старшинського середовища, у якому завдяки військовим традиціям було створено мережі полкових шкіл. Вони крім виконання загально-виховної функції, де вивчали музичну грамоту і спів, здійснювали також підготовку професійних військових музикантів та диригентів. Діяльність цих навчальних закладів відбувалася під контролем гетьмана, Генеральної військової канцелярії та інших державно-адміністративних органів [1, с. 14].

Розвиток світського професійного музичного мистецтва, вплив європейської музики, поширення музичних творів європейських композиторських шкіл і досконалих музичних інструментів висунули нові вимоги до виконавської майстерності співаків і музикантів. Наявні осередки музичної освіти в основному справлялися зі своїм призначенням. Свідченням високого рівня музичного навчання в Україні може служити Глухівська школа (відкрита в 1738 р., а на думку деяких дослідників – у 1728 р.), яка готувала співаків для Петербурзької придворної капели, духовних хорів і капел України. Учні школи вивчали музичну грамоту, спів, навчалися грати на музичних інструментах (скрипка, гуслі, лютня, бандура). Термін навчання був невеликим, але він забезпечував належну підготовку до роботи в професійному хорі.

Музична школа Київського магістрату була першим у Києві професійним навчальним закладом, що виконував професійне замовлення – підготовку музикантів для магістратського оркестру. З 1782 по 1786 р. у Кременчуці функціонувала перша військова музична академія, в якій започаткувалися основи професійної підготовки музикантів-інструменталістів, національні традиції навчання колективному виконавству на духових інструментах. Це був перший навчальний заклад, у якому готували й військових капельмейстерів (диригентів).

В подальший період на удосконалення диригентського мистецтва в Україні позитивно вплинули кріпацькі симфонічні оркестри, які були в маєтках багатих поміщиків. Після скасування панщини значна частина кріпацьких музикантів пішла у місто, поповнюючи там оркестри, а частина залишилась у селах, організовуючи різноманітні колективи та прищеплюючи початкуючим музикантам виконавські навички, які були набуті в поміщицьких оркестрах. Вони одночасно виконували роль вчителя гри на інструментах, організатора колективу та диригента (капельмейстера).

Спираючись на історичні джерела, можемо стверджувати, що поряд з професійним оркестровим виконавством, яке існувало при музичних товариствах, функціонує аматорське, завдяки якому формуються також диригенти-аматори, які не стільки музичними, як організаторськими здібностями підтримували музичне життя у певній місцевості.

Вагоме місце в організації аматорського концертування в Галичині у другій половині XIX – початку XX століття займали українські музично-хорові та просвітні товариства «Просвіта», «Рідна школа», «Руська бесіда», «Боян», які брали участь у проведенні літературно-музичних вечорів, ювілейних та розважальних концертів, активно пропагували національну музику.

У концертах, організованих цими творчими організаціями, переважала хорова та вокальна музика. Інструментальні твори в концертних програмах звучали дуже рідко. Цей факт можна пов'язати з відсутністю на той час у Галичині українських навчальних закладів та зі складністю опанування мистецтвом гри на інструментах [3, с. 4].

Етапною подією в музичному житті стало заснування у 1891 р. у Львові співацького товариства «Боян», а згодом і в інших містах Галичини та Буковини. Музично-просвітницька діяльність цих товариств була плідною і різноманітною. Наприклад, „Тернопільський Боян” влаштовував безкоштовні курси для сільських диригентів, які у 1910 р. закінчили 20 чоловік.

Також завдяки просвітницькій діяльності була відкрита музична школа, де викладались хоровий і сольний спів, гра на музичних інструментах.

Проте, значне місце в розвитку музичної культури (зокрема оркестрового виконавства та диригентського мистецтва) в Західних областях України посідає Львівська консерваторія, яка була відкрита у 1851 році (раніше, ніж Петербурзька й Московська). Упродовж XIX століття в консерваторії виховувались здебільшого польські музиканти. І, тільки у 1903 році під патронатом М.В.Лисенка у Львові був заснований Вищий музичний інститут [4, с. 361-362].

Так, з короткого звіту про діяльність філії товариства у 1925 році, дізнаємося, що з допомогою викладацького складу Вищого музичного інституту ім. М.В.Лисенка у Львові були створені тримісячні диригентські курси під керівництвом С.Людкевича. В програму цих курсів входили теоретичні (теорія музики, гармонія та сольфеджіо, аналіз хорових творів, загальна естетика) та практичні заняття (диригування на матеріалі творів церковної музики, народних пісень в обробках М.Лисенка, М.Леонтовича, О.Нижанківського, а також Д.Січинського та Р.Вагнера) [7, с. 39].

Спираючись на історичні джерела, можемо констатувати, що оркестрове диригування в Україні, як і країнах Західної Європи у той час мало стихійний характер. Передусім воно розвивалося завдяки національним музичним традиціям. Відповідно, у великих містах, де були музичні товариства, за сприяння яких організовувались різноманітні оркестри, диригентське мистецтво наближалось до професійного. Проте, професійне оркестрове диригування набуло стрімкого розвитку тільки з відкриттям музичних навчальних закладів, зокрема консерваторій, у яких на початку 20 століття почали функціонувати диригентські класи. Хоча початком розвитку професійного оркестрове диригування вважається період, коли навчальні заклади почали здійснювати підготовку оркестрових диригентів, проте його передумовою був значний культурно-історичний розвиток хорової та оркестрової музики.

Список використаних джерел

1. Барановська Л.І. Гетьмансько-старшинське середовище і культурно-музичне життя в Україні другої половини XVII–XVIII ст.: Автореф. дис... канд. мистецтвознавства / Л.І.Барановська. – К., 2001. – 25 с.
2. Висковатов А.В. Исторические описания вооружения и одежды русских войск / А.В.Висковатов. – СПб, 1841. С. 103.
3. Волощук Ю.І. Концертне життя Галичини і виконавсько-пропагандистська діяльність провідних галицьких скрипалів (1848-1939) / Ю.І.Волощук. – К. : Знання, 1999. – С.4.
4. Грица С.І. Історія української музики / АН УРСР Ін-т мист-ва, фолькл. та етногр. ім. М.Т.Рильського / С.І.Грица, М.П.Загайкевич, А.П.Калениченко. – К. : Наук. думка, 1989. Т.3. С. 361-362.
5. Древнерусское певческое искусство в духовной культуре Российского государства XII-XVI в. Школы. Центры. Мастера. – Свердловск : Изд-во Уральского ун-та, 1991. – 234 с.
6. Ільченко О.О. Методологічні проблеми професійної музичної освіти / О.О.Ільченко, Я.В.Сверлюк. – Рівне : Перспектива, 2004. – 2000 с.
7. Костюк Н. О. Музична культура Західної України 20-30-х років XX століття: ідеї поступу і розвиток національних традицій: Дис... канд. мистецтвознавства: 17.00.01 / Київський держ. ун-т культури і мистецтв / Н.О.Костюк. – К., 1998. – 207 с.
8. Матвеев В.А. Русский военный оркестр / В.А.Матвеев. – Л., М., Музыка, 1965.
9. Рудчук Ю.А. Духова музика України у XVIII-XIX століттях. Автореф. дис... канд. мистецтвознавства: 17.00.01 / Ю.А.Рудчук. – ДАКККиМ, 2001. – 15 с.
10. Стасов В.В. Статті о музыке / В.В.Стасов. – М., 1977. – Вып. 3. – С. 172.

The present article deals with the historical background of conducting and orchestral art in Ukraine. Attention is paid to musical cells, traditions that have influenced the evolution of orchestral music as well as forms and methods of its improvement.

Key words: conductor, orchestra, music shops, collective game.